

Є. Харитонов,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Харитонova,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук,
завідувач кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Постановка завдання. Після прийняття нового Цивільного кодексу пройшло практично 20 років і вже можна оцінити ефективність тих чи інших нових інститутів, запроваджених Кодексом. До одного з таких інститутів належить інститут спадкового договору. Слід зазначити, що спадковий договір відомий законодавству більшості європейських країн і досить ефективно виконує свою роль регулятора відповідних відносин. Як зазначалося в літературі, оскільки питання теорії спадкового договору на момент прийняття нового ЦК України не були предметом досліджень, це зумовило спірність низки положень присвячених йому норм. Зокрема, це стосується визначення природи спадкового договору, його місця у Цивільному кодексі України тощо. З'ясування зазначених питань має не лише теоретичне, але і велике практичне значення, оскільки від розуміння характеру і правової природи спадкового договору залежить формування нотаріальної та судової практики з цих питань. Попри досить пильну увагу до спадкового договору з боку науковців, деякі питання, пов'язані з його динамікою, потребують дослідження з урахуванням правових позицій, сформованих судовою практикою.

Постановка проблеми. Попри досить одностайну позицію науковців – фахівців у сфері цивільного та спадкового права, а також представників судової влади щодо правової природи спадкового договору, його місця у системі цивільного права, норми, присвячені його регулюванню, залишаються у Книзі шостій Цивільного кодексу України. З огляду на європейську інтеграцію, а також триваючий вже досить довгий час процес рекодифікації цивільного законодавства, слід виправити зазначену неузгодженість, оскільки спадковий договір є специфічною підставою виникнення організаційних цивільних правовідносин [1, с. 365] і не може бути віднесеним до так званих «договорів про спадкування».

Стан наукової розробленості проблеми. Дослідженню інституту спадкового договору приділяли такі науковці, як: В. Білоусов і В. Дмитришина [2], О. Бичковський [3], В. Васильченко [4], О. Дутікова і А. Гончарова [5], Л. Красицька [6], О. Кухарев [7, 8], Д. Кучеренко [9], С. Мазуренко [10], Р. Майданик [11], Н. Оксанюк [12], З. Ромовська [13], І. Самойлова [14], І. Сердечна [15], В. Слома [16], Ю. Труфанова і Х. Яценко [17], С. Фурса [18], В. Чуйкова [19], Н. Шама [20, 21, 22,

23, 24] та інші. Окремі аспекти спадкового договору, такі як питання правової природи спадкового договору, його суб'єктного складу, виконання та розірвання тощо, залишаються і досі недостатньо вивченими та є дискусійними. Так, Р.А. Майданик розуміє спадковий договір як: «нетиповий речово-зобов'язальний правочин відчуження послуги, предмет якого становить надання послуг набувачем на користь відчужувача або третьої особи під передачу майна у власність набувача на випадок смерті відчужувача» [11, с. 98]. Натомість О.Є. Кухарев вважає, що до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права, оскільки відсутній юридичний склад спадкового правонаступництва [8, с. 238]. Відсутня також одностайність і у розумінні односторонності чи двосторонності зазначеного договору та інших його аспектів, що свідчить на користь звернення до проблематики цієї неоднозначної інституції.

Метою статті є з'ясування поняття, сутності та значення інституту спадкового договору в сучасних умовах, особливостей визначення предмета та суб'єктного складу спадкового договору, його місця в системі цивільного права з урахуванням судової практики.

Виклад основного матеріалу. Інститут спадкового договору, як уже зазначалось, є відносно новим для української правозастосовної практики, тому встановлення його правової природи, порядок його укладення й виконання й досі залишається недостатньо врегульованим.

У науці цивільного права зазначається, що на доктринальному рівні у спадковому праві виокремлюють низку правочинів на випадок смерті (так звані «правочини *mortis causa*»). Окрім традиційного заповіту до таких розпоряджень на випадок смерті відносять: «заповіт подружжя; договір про спадкування (у тому числі спадковий договір); дарування в рахунок спадкової частки; положення статуту товариства з обмеженою відпо-

відальністю про те, що у разі смерті учасника його частка переходить до товариства; умова корпоративного договору про право учасників на викуп у спадкоємців частки померлого учасника; зобов'язання, призначене до виконання лише після смерті боржника» [25, с. 549]. При цьому модель спадкового договору суттєво відрізняється від відповідних інституцій у зарубіжному законодавстві, де він є, поруч із заповітом та спадкуванням за законом, окремою підставою спадкування.

Відповідно до ст. 1302 ЦК України: «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача» [43]. Аналіз ст. 1302 ЦК України дає підстави Кравчику М., Туру О. зробити висновок про те, що право власності на випадок смерті відчужувача отримує набувач не в порядку наслідування, а на підставі укладеного договору. Сам набувач не розглядається як спадкоємець відчужувача, а сам спадковий договір не впливає на порядок наслідування. Також варто зауважити, що спадковий договір укладають щодо майна відчужувача, а не щодо спадщини» [26, с. 83].

Таким чином, спадковий договір не може вважатися окремим видом спадкування, оскільки, згідно зі ст. 1217 ЦК, спадкування відбувається або за заповітом, або за законом, і ця норма є обов'язковою. У зв'язку з цим Верховний Суд України пояснив, що передача майна від відчужувача до набувача за спадковим договором не становить окремого виду спадкування. Відповідно, до таких відносин не застосовуються правила про спадкування, включаючи право на обов'язкову частку (п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7) [27]. Таким чином, розміщення глави 90, яка регулює розглянутий договір,

у книзі 6 Цивільного кодексу є досить умовним. Правила спадкового права не поширюються на спадковий договір через відсутність юридичних підстав для спадкового правонаступництва. [28, с. 307].

Отже, враховуючи це, розглянемо деякі з проблем, що можуть виникати при спробах використання згаданого засобу реалізації та захисту цивільних прав та обов'язків.

Першою з проблем є визначення поняття та встановлення юридичної сутності спадкового договору. Це питання виникає через те, що стаття 1302 ЦК не містить визначення спадкового договору, а лише описує його зміст. Відповідно до цієї норми, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і після його смерті отримує право власності на майно відчужувача. [4, с. 118–121].

З тексту ст. 1302 ЦК випливає, що: «ознаками такого договору є: 1) домовленість сторін про особливий порядок визначення долі майна після смерті його власника; 2) спеціальний суб'єктний склад договору; 3) виникнення в учасників спадкового договору сукупності зобов'язальних та речових прав (зобов'язальних – до смерті відчужувача, речових – після його смерті); 4) виникнення права власності на майно відчужувача на підставі сукупності обставин, що мають юридичне значення: укладення договору, виконання набувачем дій відповідно до розпоряджень відчужувача, смерть відчужувача; 5) покровкове виникнення прав та обов'язків у його сторін (у набувача виникає обов'язок виконувати розпорядження відчужувача вже після укладення договору, а права власника на майно відчужувача він отримує лише після смерті останнього)» [43].

Отже, спадковий договір, згаданий у ст. 1302 ЦК, по суті не є «договором про спадкування», як це передбачено законодавством Австрії, Німеч-

чини, Франції, Швейцарії та інших країн. Насправді він є договором, спрямованим на встановлення не спадкових, а зобов'язальних правовідносин. Через це він, насправді, мав би бути розміщений у книзі 5, а не 6 ЦК [29, с. 120]). Отже, для регулювання цих відносин слід субсидіарно застосовувати норми законодавства про зобов'язання. Такий підхід підтримується і в практиці, наприклад, у науковому висновку від 5 грудня 2022 року щодо наявності чи відсутності у спадкоємця відчужувача за спадковим договором права вимагати розірвання цього договору у зв'язку з невиконанням набувачем своїх обов'язків за цим договором (див., наприклад, Ця позиція також підтверджується практикою, зокрема, науковим висновком від 5 грудня 2022 року щодо того, чи має спадкоємець відчужувача за спадковим договором право вимагати розірвання цього договору через невиконання набувачем своїх обов'язків (справа № 591/1419/20 (61-18031св21))).

Іншою проблемою є визначення кола осіб, що можуть бути учасниками спадкового договору.

Відчужувачем у спадковому договорі може бути лише фізична особа, причому вона не обов'язково повинна бути повністю дієздатною. Однак у таких випадках застосовуються загальні правила про законне представництво малолітніх та недієздатних осіб, а також про укладення правочинів неповнолітніми та особами з обмеженою дієздатністю (ст. 68–71, 221–224, 242 ЦК). Відчужувачами за спадковим договором можуть бути не лише окремі фізичні особи, але й подружжя або один із подружжя.

Набувачем за спадковим договором може бути як фізична, так і юридична особа (ч. 2 ст. 1303 ЦК). Фізична особа повинна мати повну цивільну дієздатність, оскільки від неї можуть вимагатися усвідомлені дії, пов'язані з виконанням юридичних обов'язків (таких як утримання особи, зазначе-

ної відчужувачем, надання матеріальної допомоги або виконання дій для досягнення суспільно корисної мети). Юридична особа може бути набувачем у спадковому договорі за умови, що її цивільна правоздатність не обмежена спеціальним законом, рішенням суду або установчими документами, і не підпадає під обмеження, які стосуються юридичних осіб на тимчасово окупованих територіях. [30, 31].

Ще однією важливою проблемою є визначення змісту спадкового договору. Ця проблема стає особливо актуальною, оскільки норми Цивільного кодексу, які визначають зміст спадкового договору, є диспозитивними. Наприклад, у ст. 1302 ЦК зазначається лише те, що набувач зобов'язується виконувати розпорядження відчужувача, а після його смерті отримує право власності на його майно. Однак, не уточнюється, які саме розпорядження мають бути увазі та в якому обсязі (повністю чи частково) майно переходить до набувача. Таким чином, ці умови сторони можуть визначити самостійно.

Для укладення спадкового договору необхідно, щоб сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов, таких як визначення майна, яке перейде до набувача після смерті відчужувача, а також перелік, характер, порядок і строки виконання дій набувачем. Спадковий договір може стосуватися як набуття права власності на майно відчужувача, так і виконання певних дій (виконання робіт, надання послуг тощо) з боку набувача.

Щодо розпорядження майном відчужувача, варто зазначити, що ст. 1306 ЦК розрізняє випадки, коли предметом спадкового договору є майно, яке належить відчужувачу на праві приватної власності, і коли це майно перебуває у спільній сумісній власності подружжя.

Оскільки закон встановлює, що подружжя як співвласники спільного майна володіють і користуються ним спільно, якщо інше не визначено уго-

дою між ними, розпорядження таким майном можливе лише за згодою обох подружжя (ч. 2 ст. 369 ЦК, ст. 63, 65 СК). При цьому згода співвласників на укладення спадкового договору, який підлягає нотаріальному посвідченню, має бути висловлена письмово та також нотаріально засвідчена (ч. 2 ст. 369, ст. 1304 ЦК).

Якщо один із подружжя не погоджується на вклучення спільного майна до спадкового договору, відчужувач може звернутися до суду, щоб встановити свою частку у спільному майні (ст. 70–71 СК).

Якщо існує шлюбний договір, що визначає права та обов'язки подружжя щодо майна, то і подружжя, і нотаріус, який посвідчує спадковий договір, повинні дотримуватися умов цього договору (ст. 92, 97 СК). Порушення відчужувачем умов шлюбного договору при укладанні спадкового договору може бути підставою для визнання останнього недійсним.

Якщо спадковий договір укладається стосовно майна, що перебуває у спільній частковій власності, предметом договору є не майно в цілому, а частка в праві на нього.

Варто зазначити, що в цьому випадку виникає колізія між нормами речового та спадкового права. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 334 та ст. 363 ЦК: «частка в праві спільної часткової власності переходить до набувача з моменту нотаріального посвідчення договору» [43]. Однак, ст. 1302 ЦК прямо зазначає, що право власності на майно відчужувача у набувача виникає лише після смерті відчужувача. У такій ситуації, на нашу думку, слід керуватися положеннями спеціальної норми (ст. 1302 ЦК), яка уточнює загальне правило.

Крім передачі майна, спадковий договір може передбачати обов'язки набувача виконати певні дії майнового або немайнового характеру (ст. 1305 ЦК). Однак відчужувач не має права зобов'язати набувача здійснювати дії, які обмежують його цивільну правоз-

датність, наприклад, у виборі місця проживання.

Відчужувач може покласти на набувача обов'язок виконувати певні дії майнового або немайнового характеру ще за свого життя. При цьому виконання обов'язку може бути передбачене на користь однієї або кількох осіб, які отримують право вимагати його виконання. Верховний Суд наголошує, що, щоб уникнути зловживань з боку відчужувача, враховуючи ризиковий (алеаторний) характер спадкового договору, його умови повинні бути чітко визначені [32].

При встановленні умов спадкового договору судова практика виходить з того, що «спадковий договір є двостороннім правочином, за концепцією якого набувач зобов'язаний вчинити певні дії за вказівкою відчужувача, взамін чого до нього переходить право власності на майно. Тому коло обов'язків набувача має визначатися вже виходячи не з одностороннього волевиявлення відчужувача, а зі спільної згоди сторін, враховуючи договірний характер правовідносин» [33].

Цей варіант може бути особливо актуальним у умовах воєнного стану чи бойових дій, коли він виступає як «відкладена компенсація витрат в інтересах особи, за якою відчужувач бажає або зобов'язаний піклуватися».

Кожна зі сторін має право визнати недостатніми ті умови, які вважаються істотними згідно з законом або необхідними для цього виду договору, і вимагати додавання нових умов, без яких угода її не влаштовує.

Згідно з загальним правилом, оцінка вартості дій, які має виконати набувач, не є істотною умовою спадкового договору. Проте, якщо відчужувач наполягав на включенні цієї умови, а набувач не погоджується, договір не буде вважатися укладеним, поки сторони не досягнуть згоди з цього питання.

Окрім істотних, у спадковому договорі можуть бути і звичайні умови, які автоматично набирають чинності

з моменту укладення договору без потреби додаткового узгодження. Тому відсутність звичайних умов не впливає на дійсність договору. Наприклад, якщо сторони не узгодили, хто контролюватиме виконання спадкового договору після смерті відчужувача, автоматично діє положення, передбачене ч. 3 ст. 1307 ЦК. Відповідно до цього положення, у разі відсутності спеціально призначеної відчужувачем особи, контроль за виконанням договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Спадковий договір повинен бути укладений у письмовій формі та нотаріально посвідчений (ст. 1304 ЦК). Договір щодо майна, яке не потребує спеціальної реєстрації, посвідчується без необхідності надання документів, що підтверджують право власності. Для майна, що потребує державної реєстрації, спадковий договір набирає чинності лише після нотаріального посвідчення та державної реєстрації.

Умовами спадкового договору може бути обумовлене настання юридичних наслідків – перехід права власності на майно до співнабувачів із відкладальною обставиною, що складається із двох юридичних фактів: а) смерть відчужувача; б) смерть одного з подружжя відчужувача. При цьому для настання юридичних наслідків згідно умов спадкового договору необхідна наявність обох цих фактів незалежно від черговості їх настання, а не лише смерть відчужувача [34].

Зміна і припинення спадкового договору можливі на загальних або спеціальних підставах. Зазвичай це допускається лише за згодою сторін. При цьому правочин, що стосується зміни або припинення договору, має бути вчинений у тій самій формі, що і сам договір.

При вирішенні питань про зміну, розірвання чи припинення договору слід враховувати загальні вимоги щодо зобов'язань (ст. ст. 600, 605 та ін. ЦК).

Згідно зі ст. 1308 ЦК, спадковий договір може бути розірваний в односторонньому порядку як на вимогу

відчужувача, так і на вимогу набувача. Зокрема, договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача у випадку невиконання набувачем його розпоряджень. Однак, відповідно до ч. 3 ст. 12 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦК України. У разі недоведеності зазначених обставин договір не може бути розірваним. Так, особа звернулася до суду з вимогою про розірвання спадкового договору, зазначивши, що друга сторона договору не виконує взятих на себе обов'язків: «постійно за власні кошти забезпечувати позивача продуктами харчування, необхідним одягом та взуттям кожного сезону, предметами щоденної необхідності та гігієнічними засобами, медикаментами, лікувальними засобами згідно з рекомендаціями лікарів, а також сплачувати комунальні платежі та вартість послуг за користування електроенергією та міським телефонним зв'язком. Доказів цього суду надано не було. Натомість інша сторона надала докази виконання своїх зобов'язань щодо щомісячної сплати витрат за спожитий газ, опалення, централізоване постачання холодної води та водовідведення, інтернет – послуги, утримання будинку і прибудинкової території, централізоване постачання гарячої води, абонентської плати за телефонний зв'язок, витрат за користування електроенергією, що підтверджується копіями квитанцій. Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій, які, врахувавши зміст спадкового договору, визначені ним обов'язки набувача, суть спору між сторонами, дійшли правильного висновку про відсутність встановлених законом підстав для розірвання договору» [35].

Спадковий договір також може бути розірваний судом на вимогу набувача у випадку неможливості виконання розпоряджень відчужувача.

Важливо зазначити, що в обох випадках розірвання спадкового договору можливе лише через суд. Саме суд має встановити факт порушення договору або неможливість його виконання. У такому разі зобов'язання змінюються або припиняються з моменту набрання чинності рішенням суду про зміну або розірвання спадкового договору.

Щодо підстав для розірвання спадкового договору та визнання його недійсним склалася досить ілюстративна практика Верховного Суду.

Так, зокрема, відповідно до Постанови КЦС ВС від 13.07.2022 року у справі № 643/744/20: «Позивачка довела, що під час укладання спадкового договору вона помилилася, вважаючи, що підписує договір довічного утримання, за яким відповідач повинен був доглядати за нею. Вона помилялася щодо правової природи правочину. Відповідно до ч. 1 ст. 229 ЦК України, якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, а також властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не є істотною, за винятком випадків, визначених законом. КЦС ВС зазначив, що наявність чи відсутність помилки — неправильного сприйняття фактичних обставин правочину, що вплинула на волевиявлення особи при укладенні договору замість договору довічного утримання, суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного договору та роз'яснення нотаріусом його суті, але й за такими обставинами, як вік позивача, його стан здоров'я та потреба у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фак-

тичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором та продовження позивачем проживання в спірній квартирі після укладення договору» [36]. До речі, помилка щодо правової природи договору є досить частою, коли сторона замість договору довічного утримання укладає саме спадковий договір.

Укладення спадкового договору може відбуватися і з іншими вадами волі. Згідно з ч. 1 ст. 233 ЦК України: «правочин, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину. Таким чином, для визнання правочину недійсним з цих підстав необхідно встановити наявність двох обставин, а саме: тяжкі обставини та вкрай не вигідні умови вчинення правочину» [43].

Так, у Постанові від 15.07.2019 року у справі № 569/8845/16-ц КЦС ВС розглянув питання щодо: «вчинення правочину (спадкового договору) особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах. Суди встановили, що позивач має тяжку хворобу, є інвалідом 2 групи. Він перебував на обліку в центрі надання соціальних послуг, де його обслуговування здійснювала відповідачка. Саме в цей період він підписав спадковий договір із відвідачкою, від якої був залежний як від соціального працівника з огляду на стан свого здоров'я, вік та обставини, у яких він опинився. Це вплинуло на його волевиявлення, яке не було вільним і не відповідало його внутрішній волі» [37].

У кількох постановках КЦС ВС було зазначено, що чинне законодавство не зобов'язує одну сторону за спадковим договором завжди виконувати розпорядження другої сторони особисто. Порядок виконання обов'язків набувача за спадковим договором (особисте чи неособисте виконання) визначається сторонами договору, а не законом. Це підкрес-

лено, зокрема, у Постанові КЦС ВС від 21.01.2021 року у справі № 542/354/19. Суд розглянув питання про розірвання спадкового договору через відмову позивачки отримувати належний особистий догляд та харчування від найнятих відповідачем осіб. Суд врахував, що відповідач довів відсутність своєї вини в неналежному виконанні умов спадкового договору [38].

Суддя ВС О. Ступак звернула увагу на постанову Об'єднаної палати КЦС ВС від 10.04.2023 року у справі № 591/1419/20 [39], в якій зроблено висновок: «спадковий договір є нерозривно пов'язаним із його сторонами, а тому ініціювати розірвання в суді такого договору можуть лише відчужувач або набувач. Інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору. У разі ж, якщо витрати, пов'язані з неналежним виконанням обов'язків набувачем за спадковим договором, понесли інші особи, зокрема спадкоємці, то в них виникає право вимагати стягнення понесених витрат від набувача у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави» [40].

Крім того, Суддя зазначила, що зараз триває процес рекодифікації Цивільного кодексу, і вважає, що варто розглянути можливість вдосконалення законодавчого регулювання спадкового договору. В даний час ст. 1302 ЦК України передбачає, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження іншої сторони (відчужувача) та після його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Однак ці розпорядження можуть варіюватися: від понесення певних матеріальних витрат до виконання конкретних дій. Як зазначила суддя, в більшості випадків важливе значення має саме зміст і умови договору. Тому критично важливо, щоб сторони однаково розуміли ці умови [40].

Оскільки спадковий договір є зобов'язальним за своєю природою, його виконання може бути забезпечене загальними способами забезпечення зобов'язань (глава 49 ЦК) та заходами цивільної відповідальності за порушення зобов'язань (глава 51 ЦК). Крім того, застосовуються спеціальні засоби забезпечення, передбачені законом (ст. 1307 ЦК), що стосуються цих відносин. Наприклад, для захисту прав набувача нотаріус, який посвідчив договір, накладає заборону відчуження на майно, зазначене у спадковому договорі (ч. 1 ст. 1307 ЦК). Інформація про таку заборону вноситься до Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. У разі розірвання або припинення спадкового договору нотаріус знімає заборону відчуження.

Ще один захід забезпечення прав набувача передбачає визнання заповіту, який відчужувач склав щодо майна, зазначеного в спадковому договорі, нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦК).

Згідно з ч. 1 ст. 1308 ЦК, відчужувач має право вимагати розірвання спадкового договору судом у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Якщо такі дії виконуються після відкриття спадщини, ч. 3 ст. 1307 ЦК дозволяє відчужувачу призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті.

Війна, окрім небезпеки для життя, здоров'я та майна людей у зонах бойових дій, також спричиняє руйнування звичних соціальних зв'язків, порушення усталеного побуту та системи піклування за особами, які його потребують.

Зазвичай, турботу про малолітніх, непрацездатних і літніх людей беруть на себе їхні рідні та близькі. Однак нині це стало складнішим через територіальне розділення (окуповані території, райони бойових дій, виїзд за кордон, служба працездатного члена сім'ї в ЗСУ тощо). Навіть якщо вдається знайти особу для догляду, оплата її

послуг і компенсація витрат може бути ускладнена технічними труднощами, такими як перерахування грошей або їх фізична передача.

Вирішення таких ситуацій може полягати у використанні спадкового договору як форми «непрямої/відкладеної компенсації» (глава 90 ЦК України), при дотриманні певних умов. В умовах війни (воєнного стану) оформлення такого договору потребує дотримання спеціальних вимог, які можуть динамічно змінюватися відповідно до постанов органів виконавчої влади (передовсім, Кабінетом Міністрів України та відповідними відомствами [41, 42]). Тому їх розгляд, то є тема окремого дослідження.

Висновки. Згідно зі статтею 1302 Цивільного Кодексу України, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача), а після його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Аналіз цієї статті свідчить про те, що право власності у разі смерті відчужувача набувається на основі договору, а не в порядку спадкування. Набувач у цьому випадку не вважається спадкоємцем відчужувача, і сам спадковий договір не впливає на порядок спадкування. Аналіз моделі спадкового договору дає підстави для висновку про те, що він суттєво відрізняється від відповідних інституцій у зарубіжному законодавстві, де він є, поруч із заповітом та спадкуванням за законом, окремою підставою спадкування. На користь цього свідчить і судова практика, яка склалася щодо укладення, припинення і розірвання такого договору. Зокрема, Верховний Суд роз'яснив, що передача майна від відчужувача до набувача за спадковим договором не є окремим видом спадкування. Відповідно, на ці відносини не поширюються правила про спадкування, зокрема, право на обов'язкову частку. Таким чином, розміщення глави 90, що регулює досліджуваний договір, у книзі 6 ЦК,

є досить умовним. До спадкового договору не застосовуються норми спадкового права внаслідок відсутності юридичного складу спадкового правонаступництва. Тому є всі підстави для висновку про доцільність вдосконалення законодавчого регулювання спадкового договору у процесі рекодифікації.

Стаття присвячена аналізу правової природи спадкового договору крізь призму судової практики. Зазначається, що після прийняття нового Цивільного кодексу пройшло практично 20 років і вже можна оцінити ефективність тих чи інших нових інститутів, запроваджених Кодексом. До одного з таких інститутів належить інститут спадкового договору.

Встановлено, що модель спадкового договору у цивільному законодавстві України суттєво відрізняється від відповідних інституцій у зарубіжному законодавстві, де він є, поруч із заповітом та спадкуванням за законом, окремою підставою спадкування. Зазначається, що аналіз ст. 1302 ЦК України дає підстави для висновку, що право власності на випадок смерті відчужувача отримує набувач не в порядку наслідування, а на підставі укладеного договору. Сам набувач не розглядається як спадкоємець відчужувача, а сам спадковий договір не впливає на порядок наслідування. Також зауважено, що спадковий договір укладають щодо майна відчужувача, а не щодо спадщини.

Розглянуто основні проблеми, пов'язані з невизначеністю правової природи зазначеного договору, що виникають у судовій практиці. Першою з таких проблем є визначення поняття і встановлення юридичної сутності спадкового договору. Існування її пов'язане з тим, що ст. 1302 ЦК визначення спадкового договору не містить, описуючи, натомість, його зміст. Встанов-

лено, що ознаками такого договору є: 1) домовленість сторін про особливий порядок визначення долі майна після смерті його власника; 2) спеціальний суб'єктний склад договору; 3) виникнення в учасників спадкового договору сукупності зобов'язальних та речових прав (зобов'язальних – до смерті відчужувача, речових – після його смерті); 4) виникнення права власності на майно відчужувача на підставі сукупності обставин, що мають юридичне значення: укладення договору, виконання набувачем дій відповідно до розпоряджень відчужувача, смерть відчужувача; 5) покрокове виникнення прав та обов'язків у його сторін (у набувача виникає обов'язок виконувати розпорядження відчужувача вже після укладення договору, а права власника на майно відчужувача він отримує лише після смерті останнього). Іншою проблемою є визначення кола осіб, що можуть бути учасниками спадкового договору.

Ще однією важливою проблемою є визначення змісту спадкового договору. Практична значущість її актуалізується тим, що норми Цивільного кодексу, які визначають зміст спадкового договору, є диспозитивними за своїм характером. При встановленні умов спадкового договору судова практика виходить з того, що спадковий договір є двостороннім правочином, за концепцією якого набувач зобов'язаний вчинити певні дії за вказівкою відчужувача, взамін чого до нього переходить право власності на майно. Тому коло обов'язків набувача має визначатися вже виходячи не з одностороннього волевиявлення відчужувача, а зі спільної згоди сторін, враховуючи договірний характер правовідносин.

Зроблено висновок, що розміщення глави 90, що регулює досліджуваний договір, у книзі 6 ЦК, є досить умовним, тому є доціль-

ність вдосконалення законодавчого регулювання спадкового договору у процесі рекодифікації.

Ключові слова: зобов'язання, договори, спадкове право, спадкові договори, спадкування, захист прав спадкоємця.

**Kharytonov E., Kharytonova O.
Inheritance contract through the prism of judicial practice**

The article is devoted to the analysis of the legal nature of the inheritance contract through the prism of judicial practice. It is noted that almost 20 years have passed since the adoption of the new Civil Code, and it is already possible to assess the effectiveness of certain new institutions introduced by the Code. One of these institutions includes the institution of inheritance contract.

It has been established that the model of inheritance contract in the civil legislation of Ukraine is significantly different from the corresponding institutions in foreign legislation, where it is, next to the will and inheritance by law, a separate basis of inheritance. It is noted that the analysis of Art. 1302 of the Civil Code of Ukraine provides grounds for the conclusion that the right of ownership in the event of the alienator's death is acquired by the acquirer not by succession, but on the basis of the concluded contract. The acquirer himself is not considered as the heir of the alienator, and the inheritance contract itself does not affect the order of inheritance. It is also noted that the inheritance contract is concluded with respect to the alienator's property, and not with respect to the inheritance.

The main problems related to the uncertainty of the legal nature of the specified contract, which arise in judicial practice, are considered. The first of such problems is the definition of the concept and establishment of the legal essence of the inheritance contract. Its existence is connected with

the fact that Art. 1302 of the Civil Code does not contain the definition of an inheritance contract, instead describing its content. It has been established that the signs of such a contract are: 1) the agreement of the parties on a special procedure for determining the fate of property after the death of its owner; 2) special subject composition of the contract; 3) the emergence of a set of binding and material rights among the participants of the inheritance contract (binding – until the alienator's death, material – after his death); 4) the emergence of the ownership right to the property of the alienator based on a set of circumstances that have legal significance: the conclusion of a contract, the transferee's performance of actions in accordance with the orders of the alienator, the death of the alienator; 5) step-by-step emergence of rights and obligations of its parties (the acquirer has the obligation to fulfill the orders of the alienator already after the conclusion of the contract, and he receives the rights of the owner to the property of the alienator only after the death of the latter). Another problem is determining the circle of persons who can be participants in the inheritance contract.

Another important problem is determining the content of the inheritance contract. Its practical significance is actualized by the fact that the norms of the Civil Code, which determine the content of the inheritance contract, are dispositive in nature. When establishing the terms of an inheritance contract, judicial practice proceeds from the fact that the inheritance contract is a bilateral transaction, according to the concept of which the acquirer is obliged to perform certain actions at the direction of the alienator, in exchange for which the ownership of the property passes to him. Therefore, the scope of duties of the acquirer should be determined based not on the unilateral

will of the alienator, but on the joint agreement of the parties, taking into account the contractual nature of the legal relationship.

It was concluded that the placement of Chapter 90, which regulates the contract under study, in Book 6 of the Civil Code is rather conditional, therefore there is an expediency in improving the legislative regulation of the inheritance contract in the process of recodification.

Key words: obligations, contracts, inheritance law, inheritance contracts, inheritance, protection of the heir's rights.

Література

1. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Оновлення (кодифікації та рекодифікації) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи: монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 462 с.
2. Білоусов В.М., Дмитришина В.А. Шлюбний договір в Україні: практичне втілення. Юридичний вісник. № 4 (41). 2016. С. 105–108.
3. Бичківський О. Спадковий договір: проблемні питання законодавчого врегулювання. Вісник Запорізького національного університету. № 2, 2010. С. 136–141.
4. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. Право України. 2003. № 6. С. 115–119.
5. Дутікова О. О., Гончарова А. В. Порівняльна характеристика інституту спадкового договору в європейському та національному законодавстві. Молодий вчений, 2018. № 4 (56). С. 668–672.
6. Красицька Л.В. Переваги та ризики спадкового договору. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті ОА Пушкіна (м. Харків, 19–20 трав. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 102–106.
7. Кухарев О. Виконання спадкового договору: нотаріальна та судова практика. Мала енциклопедія нотаріуса. 2016. № 5 (89). С. 140–149.
8. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.
9. Кучеренко Д.С. Спадковий договір: теорія і практика. Часопис Київського університету права. 2010. № 4. С. 201–206.
10. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 20 с.
11. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України. Університетські наукові записки. № 2. 2007. С. 90–105.
12. Оксанюк Н.М. Спадковий договір-інститут, що регулює перехід права власності після смерті особи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 19. Том 2 2012. С. 102–104.
13. Ромовська З.В. Проблеми спадкового договору. Юридична практика. 2003. № 44 (306). С. 1.
14. Самойлова І. Спадковий договір: правова природа за законодавством України та країн Європи. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 54–59.
15. Сердечна І.Л. Шлюбний договір та спадковий договір: порівняльно-правовий аналіз. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. С. 234–238. URL: 42.pdf (app-journal.in.ua)
16. Слома В.М. Спадковий договір за законодавством України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України, 2010. № 25. С. 144–148.
17. Труфанова Ю., Яценко Х. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 2 (30). С. 115–120.
18. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: [наук.-практ. посіб.] / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.]; за заг. ред. С.Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007.
19. Чуйкова В. Правова характеристика спадкового договору. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 4. С. 5.
20. Шама Наталія Петрівна. Спадковий договір в цивільному праві України : дис. ... канд. наук : 12.00.03. 2008.
21. Шама Н.П. Спадковий договір як підстава правонаступництва. Актуальні питання реформування правової системи України : збірник наукових статей за матеріалами I Міжвузівської науково-практичної конференції 27–28 травня 2005 р., м. Луцьк. Луцьк : Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2005. (Частина II). С. 82–86.

22. Шама Н.П. Правова природа спадкового договору. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2006. № 2 (18). С. 144–148.
23. Шама Н.П. Зміст спадкового договору. *Вісник Академії адвокатури України.* 2007. № 2 (9). С. 40–46.
24. Шама Н.П. Підстави розірвання спадкового договору. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2007. № 4 (24). С. 223–228.
25. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / О.І. Виговський, Н.Ю. Голубева, С.Д. Гринько та ін.; за ред. проф. Довгерт А.С. і проф. Харитоновна Є.О. Одеса : Видавничий Дім «Гельветика», 2020. С. 549. 674 с.
26. Кравчик М., Тур О. Особливості укладення спадкового договору за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу. *Вісник Львівського національного університету. Серія: Юридична.* 2021. Випуск 72. С. 80–86. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11198/11506>
27. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова від 30.05.2008 р. Про судову практику у справах про ... | від 30.05.2008 № 7 (rada.gov.ua)
28. Кухарев О.Є. Спадкове право: навч. посібник. К. : Алерта, 2013.
29. Заїка Ю.О. Спадкове право України. Навчальний посібник. К., 2006.
30. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 15 квітня 2014 року № 1207-VII із змінами і доповненнями; <https://ips.ligazakon.net/document/T141207?an=628>
31. Чи можна укласти договори і здійснювати господарські операції з ФОП, який зареєстрований у місті Харкові? 25.07.2022. <https://jurliga.ligazakon.net/catalog/12405/publikatsii/690>.
32. Постанова від 16.06.2020 по справі № 280/1356/16-ц Касаційний цивільний суд.
33. Постанова від 17.07.2019 по справі № 212/939/15-ц Касаційний цивільний суд.
34. Окрема думка судді від 18.01.2022 по справі № 280/4/18 Касаційний цивільний суд | *ZakonOnline – Право знати!*
35. Постанова від 08.07.2022 по справі № 761/2536/18 Касаційний цивільний суд.
36. Постанова від 13.07.2022 № 643/744/20 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд (ligazakon.net)
37. Постанова від 15.07.2019 № 569/8845/16-Ц Верховний Суд. Касаційний цивільний суд (ligazakon.net)
38. Постанова від 21.01.2021 № 524/354/19 ВЕРХОВНИЙ СУД. Касаційний цивільний суд (ligazakon.net)
39. Постанова від 10.04.2023 № 591/1419/20 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд (ligazakon.net)
40. Розірвання спадкових договорів та визнання їх недійсними: суддя ВС проаналізувала судову практику. https://jurliga.ligazakon.net/news/222177_rozrvannya-spadkovikh-dogovorv-ta-viznannya-kh-nedysnimi-suddya-vs-proanalzuvala-sudovu-praktiku
41. Розпорядження нерухомих майном, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях України <https://law-ipn.org/rozporядzhennya-neruhomyt-majnot-shho-znahodytsya-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny/>
42. В Україні дозволили реєструвати нерухомість на тимчасово окупованих територіях. <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/v-ukrayini-dozvolily-reyestruvaty-neruhomist-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah/>
43. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

